

Віктор Вечерський
Начальник відділу архітектурної та містобудівної спадщини,
Інститут культурної спадщини, м. Київ
e-mail: vechersky.v@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5221-3556

PRESERVATION OF THE HISTORICAL URBAN ENVIRONMENT CAPTIVED OF OLD MISTAKES

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА У ПОЛОНІ СТАРИХ ПОМИЛОК

© Вечерський В., 2022

Стаття присвячена аналізу актуальної ситуації зі збереженням і регенерацією історичного міського середовища. Проаналізовано засоби і процедури, які для цього застосовуються. Зроблено висновок про значну деградацію цієї сфери протягом останніх 20 років. Це проявилось в тому, що тепер історико-архітектурний опорний план залишився фактично єдиним документом, який захищає традиційний характер середовища історичного міста. Як документ фіксаційний, а не регулятивний, історико-архітектурний опорний план насправді цієї функції не може виконувати. Відбулося повернення в архайку – до неефективного і давно відкинутого дискретного підходу до охорони кожної окремої пам'ятки, що є фундаментальною помилкою. Натомість пропонується розвивати комплексний територіальний підхід до збереження всієї нерухомої культурної спадщини міста і традиційного характеру його середовища як єдиної просторової системи.

Ключові слова: історичне місто, пам'ятка культурної спадщини, традиційний характер середовища, історико-архітектурний опорний план.

Постановка проблеми

Методологія збереження і регенерації історичного міського середовища є темою, яка не втрачає своєї актуальності протягом багатьох десятиріч. Понад те, її актуальність зростає у міру нищення історичного міського середовища багатьох населених пунктів України – від таких великих метрополій як Київ, Львів і Одеса до дрібненьких Василькова, Білої Церкви та багатьох малих містечок. Оця постійно висока актуальність, яка ніяк не зменшується, є дуже поганим симптомом. Він вказує не тільки на фізичну розруху, яку ми емпірично спостерігаємо в більшості історичних міст, а й на системну дезорганізацію в адмініструванні цією сферою. Якщо взяти період часу з 2000 року, коли був ухвалений принципово новий і наче б то прогресивний Закон України «Про охорону культурної спадщини», а після нього – низка підзаконних нормативних актів, то вивиться, що за 21 рік механізми збереження і регенерації історичного міського середовища зазнали вражаючої деградації. Постійні «покращення» різноманітних «покращувачів», котрі один за одним бралися до важелів управління у Мінрегіоні, Мінкультури, Верховній Раді України, довели до того, що тепер у незалежній Україні ситуація зі збереженням історичного міського середовища стала значно гіршою, ніж була в СРСР у 1980-х роках. Ця проблематика ще більше загострилася саме тепер, коли децентралізація зумовила поживання містобудівної діяльності в багатьох історичних містах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Цій проблематиці присвячено певна кількість досліджень і публікацій, серед яких варто згадати докторську дисертацію колеги М. Бевза (Бевз, 2004), статті О. Рибчинського (Рибчинський, 2016, с.120-126), С. Царенка та М. Білоуса (Царенко, Білоус, 2013, с.713-717), а також публікації автора цієї статті. До певної міри підсумковою можна вважати колективну наукову монографію «Історико-містобудівні дослідження Києва» (Історико-містобудівні дослідження, 2011), присвячену розробленню науково-проектної документації щодо збереження і регенерації історичного міського середовища столиці України. Та документація включала коригування історико-архітектурного опорного плану, визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів міста. Огляд ситуації зі збереженням і регенерацією історичного міського середовища в масштабах усієї країни автор цього тексту зробив у своїй статті 2019 року (Вечерський, 2019, с.7-9). Спокійно-оптимістичний тон тієї статті різко контрастує з сьогодишнім катастрофізмом. Пояснюється це просто: тоді ще не набув чинності деструктивний щодо історичного міського середовища ДБН Б.2.2-12:2019 (Державні будівельні норми, 2019). Та найфундаментальніше пояснення – суто психологічне: суспільство та окремі його члени (і автор у тому числі) зазвичай дуже неохоче визнають невідворотність соціальної катастрофи, яка насувається.

Коректність аналізу й слушність висновків згаданих вище досліджень не скасовують необхідності неупередженого вивчення тієї ситуації, яка склалася протягом двох останніх десятиріч щодо збереження і регенерації історичного міського середовища. Наявні певні системні помилки, які стосуються всіх історичних міст і які дотепер належно не акцентовані.

Мета статті

Метою статті є аналіз засобів і процедур, які застосовуються для збереження і регенерації історичного міського середовища, з особливою увагою до опрацювання науково-проектної документації як такої, що мала би забезпечувати системне збереження як пам'яток, так і традиційного характеру середовища.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи ці питання, варто одразу ж зазначити, що ключовим поняттям і терміном для нас має бути «історичне місто». Проте в законодавстві ми його не знайдемо. Там сформульовано дещо інакше: поняття і термін «історичне населене місце» (а чому не населений пункт, як у містобудівному законодавстві?) вперше з'явилися в українському законодавстві в 2000 р. у Законі України «Про охорону культурної спадщини» (Збірник, 2011, с.143). Список історичних населених місць України затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 878 (Збірник, 2011, с.551). Він містить 401 населене місце – переважно міста, а також селища міського типу (які правильніше було б назвати містечками). Вражає нерівномірність розподілу їх по території України: найвища концентрація на Львівщині та мінімальна – на Київщині й Житомирщині (рис. 1). Жодне село до цього списку не потрапило, тож буде цілком правомірним вважати його по факту списком історичних міст. Охорона нерухомої культурної спадщини в таких містах має свою специфіку – не тільки внаслідок комплексності й численності наявних пам'яток, а й виходячи з законодавчого припису про необхідність збереження не тільки самих пам'яток, а й «традиційного характеру середовища» (Збірник, 2011, с.144).

Карта 1. Кількість історичних населених місць у регіонах України

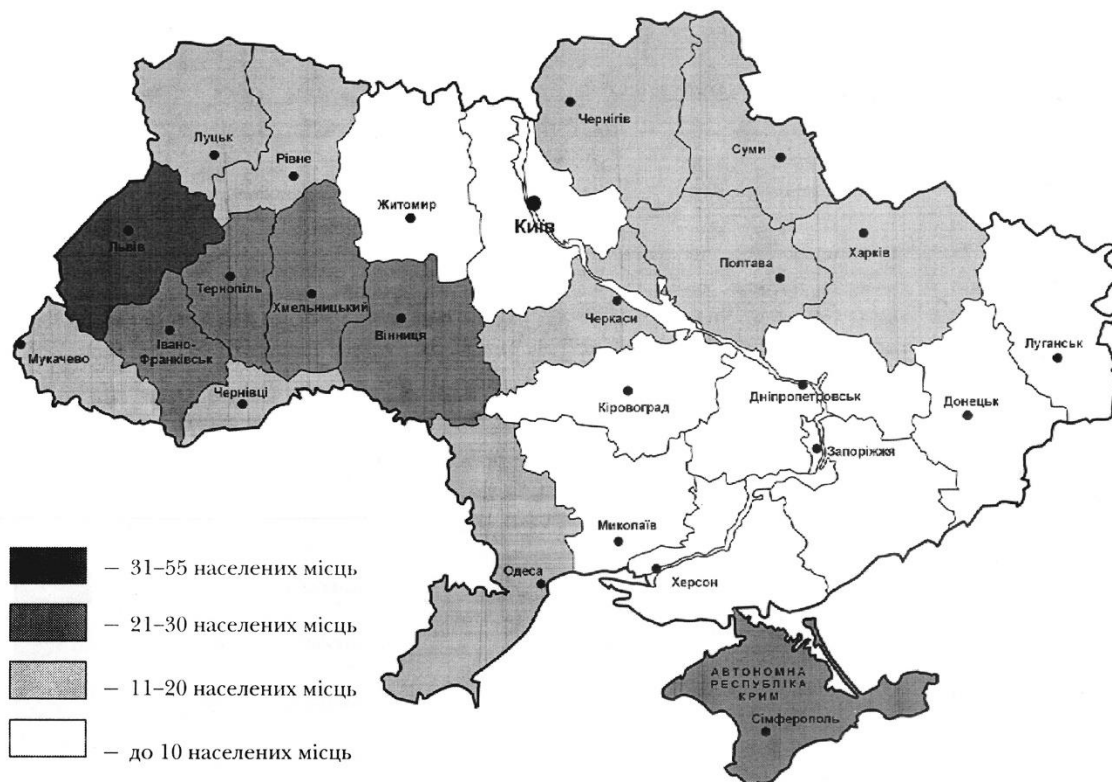

Рис. 1. Карта, що показує наявність історичних міст у різних областях України. Опрацювання В. Вечерського

Ще у 2001 р. на урядовому рівні було ухвалено рішення про те, що для кожного з історичних міст необхідно:

розробити чи скоригувати розроблені раніше історико-архітектурні опорні плани;

на основі історико-архітектурних опорних планів розробити і затвердити у встановленому порядку:

- а) межі й режими використання історичних ареалів;
- б) межі й режими використання зон охорони пам'яток.

Усі проекти розпланування, забудови, реконструкції, що стосуються історичних ареалів цих міст повинні були б погоджуватися з центральним органом охорони культурної спадщини; з цим же органом слід було погоджувати програми й концепції соціально-економічного та культурного розвитку, оскільки вони заторкують питання просторового устрою цих міст.

Постановою Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 р. № 909 затверджено Порядок визнання населеного місця історичним. Ним визначено, що після занесення міста до Списку має коригуватися генеральний план міста, який затверджується за погодженням з центральним органом охорони культурної спадщини. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 878 було доручено (п. 2) Держбуду разом з Радою міністрів АР Крим, обласними державними адміністраціями протягом 2001-2005 рр. продовжити роботу з виявлення та дослідження сіл для занесення їх до Списку історичних населених місць України (Збірник, 2011, с.551). Цей пункт так і не був виконаний і список історичних сіл України не підготовлений. Тож по факту ми працюємо тільки з історичними містами. Історичні села (а їх в Україні більше, ніж історичних міст) – з 2001 року поза законом.

Для розроблення історико-архітектурних опорних планів історичних міст існує відповідна нормативна й методична база у вигляді Державних будівельних норм. Це парадоксальна ситуація, оскільки в Законі України «Про охорону культурної спадщини» чітко визначено, що правила стосовно охорони пам'яток та збереження традиційного характеру середовища затверджує тільки

Мінкультури, і ніхто більше. Всупереч цьому Мінрегіон частково відібрав ці повноваження у Мінкультури, і воно радо з цим погодилося, оскільки нездатне навіть зрозуміти, про що йдеться. ДБН Б.2.2-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту» був затверджений у 2012 році на заміну аналогічним ДБН від 2008 року. Зараз розробляється нова редакція цього ДБН. Автор цієї статті кілька разів, починаючи з 2002 року, аналізував наявність історико-архітектурних опорних планів у історичних міст України й дійшов висновку, що ці документи розроблені в різні роки тільки по незначній кількості міст. При тому більшість з розроблених застаріли і потребували коригування. Це підтверджено офіційно: звітуючи Верховній Раді України у квітні 2018 року, Міністерство культури України визнало, що тільки 23 % з 401 історичного міста України мають затверджені історико-архітектурні опорні плани. Про ступінь критичності ситуації свідчить хоча б те, що найвідоміші, найбільші та найцінніші історичні міста України – Київ і Львів не мають легітимних історико-архітектурних опорних планів.

Увага до цього виду науково-проектної документації зумовлена усвідомленням шаленої деградації правових основ збереження пам'яток і традиційного характеру середовища. Спершу до Закону України «Про охорону культурної спадщини» зміни вносилися мало не щороку, іноді – по тричі на рік (у 2010 році) Більшість з них були деструктивними, тобто, м'яко кажучи, не сприяли охороні пам'яток. Та справді катастрофічними виявилися зміни, внесені в Закон України «Про охорону культурної спадщини» у 2011 році Законом «Про регулювання містобудівної діяльності» (!), тобто законодавчим актом з зовсім іншої сфери правового регулювання. Цим законом була не тільки скасована археологічна експертиза, а й зняті всі пам'яткоохоронні обмеження з будівельного бізнесу, при тому, що такі законодавчі обмеження існують в усіх цивілізованих країнах (для прикладу – Італія, Франція, Австрія, Німеччина, Туреччина, Чехія, Польща і навіть Білорусь). У тих країнах законодавчі регулювання встановлені й діють за принципом пріоритетності: головним пріоритетом є охорона культурної спадщини, а інтереси сучасного будівництва є другорядними. В Україні ж у 2011 році поставили все з ніг на голову (Збірник, 2011, с.354-406), і так воно триває дотепер, незважаючи на демагогічно проголошені «зміни» після «Революції гідності» в 2014 році. Така стабільність деструктивних тенденцій пояснюється просто: верхівка «злочинної влади» втекла, але будівельний бізнес залишився, тож він і керує, особливо в історичних центрах Києва, Львова, Одеси, Дніпра, де нерухомість – найдорожча в країні, а більшість депутатів різних рівнів або мають власний будівельний бізнес, або причетні до нього.

Тож протягом 2011-2019 років містобудівні нормативні документи привели у відповідність до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», у тому числі й Державні будівельні норми. Наслідком стало те, що тепер єдиний захист для пам'яток і традиційного характеру середовища – це історико-архітектурний опорний план, який за своєю суттю є документом суто фіксаційним (рис. 2). Але йому довільно і безпідставно надали регулятивних функцій щодо захисту традиційного характеру міського середовища (рис. 3), виключивши при цьому інші регулятивні механізми. Так, зокрема, межі й режими використання зон охорони пам'яток на історико-архітектурному опорному плані позначаються тільки в тому випадку, якщо вони були встановлені й затверджені раніше. Якщо цього не було зроблено, то історико-архітектурний опорний план не міститиме жодних обмежень містобудівної діяльності.

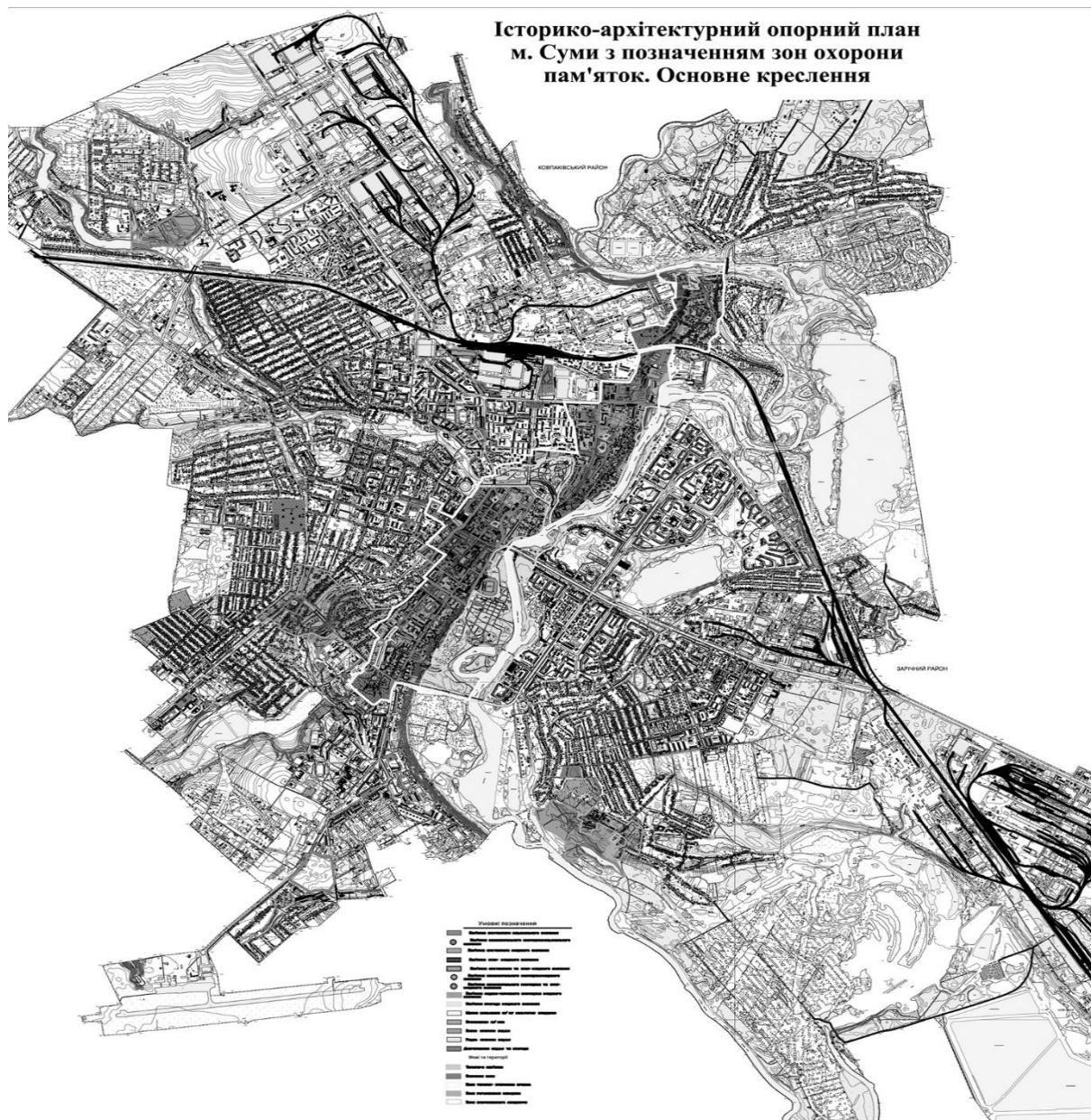

Рис. 2. Історико-архітектурний опорний план м. Суми. Опрацювання В. Вечерського

Якщо йти за логікою теперішніх нормативних документів, то зони охорони пам'яток в історичних містах мають визначатися і затверджуватися окремо для кожної категорії і кожного виду пам'яток: національного значення (затверджує Мінкультури); місцевого значення (затверджує місцевий орган). Щодо пам'яток архітектури й містобудування – це слід робити, керуючись державним стандартом (ДСТУ, 2016); щодо пам'яток інших видів (історії, археології, монументального мистецтва тощо) – керуючись невідомо чим, оскільки Мінкультури за 21 рік (!) так і не спромоглося створити Порядок визначення зон охорони пам'яток.

Тож в Україні повернулися до архаїчного, неефективного і давно відкинутого «поштучного» підходу до охорони кожної окремої пам'ятки, без уваги на те, що нерухомі пам'ятки існують і оберігаються у комплексах, ансамблях, у просторовому середовищі, яке вони формують і яке впливає на них. Це і є та фундаментальна помилка, яка міцно тримає в полоні всю нашу професійну сферу, прирікаючи її на неunikну подальшу деградацію.

Рис. 3. Історичне міське середовище м. Суми. Вулиця Соборна. Фото В. Вечерського

Натомість слід розвивати опрацьований ще у часи СРСР українськими фахівцями (Є. Водзинський, Т. Трегубова, Б. Колосок та інші) комплексний територіальний підхід до збереження всієї нерухомої культурної спадщини міста і традиційного характеру його середовища як єдиної просторової системи. У цьому контексті варто підкреслити, що найдієвішими заходами, які можуть практично забезпечити містобудівну охорону та збереження нерухомих пам'яток у комплексі зі збереженням традиційного характеру середовища історичних міст є:

1 – дослідження нерухомої культурної спадщини з метою виявлення об'єктів цієї спадщини, які заслуговують занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, підготовка облікової документації та здійснення процедури експертної оцінки з подальшою державною реєстрацією таких об'єктів; в історичних містах найдоцільніше провадити ці дослідження при розробленні історико-архітектурних опорних планів або на попередній стадії;

2 – розроблення історико-архітектурних опорних планів історичних міст;

3 – опрацювання проектів зон охорони пам'яток з подальшим затвердженням меж і режимів використання зон охорони пам'яток не дискретно, а комплексно у межах всього історичного міста;

4 – визначення історичних ареалів міст та затвердження їхніх меж і режимів використання;

5 – інтеграція зазначеної вище науково-проектної документації в розроблення (коригування) генеральних планів відповідних історичних міст, іншої містобудівної документації.

Серед цих п'яти пунктів найважливішими практичними заходами є розроблення історико-архітектурних опорних планів та проектів зон охорони пам'яток. Вони мають практичний сенс тільки в комплексі і в єдиній послідовності, коли результати розроблення історико-архітектурного опорного плану втілюються в проекті зон охорони пам'яток та науково-проектній документації з визначення меж і режимів використання історичних ареалів. Тільки повний комплекс цих робіт, проведених послідовно і в короткий термін (1-2 роки), єдиною міждисциплінарною групою фахівців, може забезпечити результативність заходів містобудівної охорони культурної спадщини і традиційного характеру середовища.

У містобудівній документації – генеральних планах і детальних планах територій історичних міст історико-архітектурні опорні плани, межі історичних ареалів та зони охорони пам'яток є основою для прийняття проектних рішень щодо забезпечення охорони нерухомої культурної

спадщини, розпланування та забудови. На сьогодні частина генеральних планів міст, розроблених протягом 2001-2021 рр., включають історико-архітектурний опорний план, зони охорони пам'яток, межі й режими використання історичних ареалів (Одеса, Чернівці, Суми, Миргород, Біла Церква, Васильків, Ізмаїл, Тростянець, Глухів, Чернігів та ін.). Але значно більша кількість історичних міст дотепер позбавлена цих атрибутів цивілізованого розвитку.

З огляду на це можна зробити висновок, що в Україні протягом наступного десятиріччя необхідно комплексно опрацювати чи скоригувати науково-проектну документацію щодо більш ніж 250 історичних міст. З цього випливає, що відповідні науково-проектні організації, спеціалізовані у сфері охорони нерухомої культурної спадщини, мають щорічно опрацьовувати до 30 історичних міст, що потребуватиме відповідного фінансування з місцевих бюджетів.

Практика містобудівної діяльності в історичних містах висуває нові завдання, для вирішення яких необхідно оновлювати нормативно-правовий інструментарій. У цьому сенсі найскладнішою групою проблем є ідентифікація та забезпечення збереження визначних місць, тобто територій, визнаних пам'ятками ландшафту (так званий культурний ландшафт), а також пам'ятками містобудування. Необхідно також розробити окремі нормативно-правові акти (або доповнити існуючі) в частині забезпечення збереження архітектурної та містобудівної спадщини в сільських населених пунктах і поза межами поселень, оскільки ця проблематика має свою специфіку й сьогодні ефективно вирішується тільки в разі створення державного історико-культурного заповідника.

Висновки

Годилося б завершити цю статтю оптимістичним висновком, наприклад таким: «Подальше розроблення нових та удосконалення чинних нормативно-правових актів потребує випереджального розвитку науково-дослідних і науково-проектних робіт у цій сфері, а також обов'язкову практичну апробацію пропонуванних методик і правових механізмів» (Вечерський, 2019, с.9). Проте сьогодні немає жодних підстав для оптимізму. Тож насправді потрібно зовсім інше: звільнення від невігласів, які опанували нашу сферу; вихід з архаїки з відмовою від неефективного і застарілого підходу до охорони кожної окремої пам'ятки. Робота над помилками неодмінно приведе мислячих фахівців до комплексного територіального підходу, який враховує і забезпечує збереження всієї нерухомої культурної спадщини історичного міста в її просторових і функціональних взаємозв'язках разом із традиційним характером середовища.

Список використаної літератури та джерел

Бевз, М., 2004. *Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України)*. Автореф. дис. доктора архітектури. Харків: Харківський державний технічний університет будівництва і архітектури.

Історико-містобудівні дослідження Києва, 2011. Київ: Фенікс.

Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини, 2011. Чернівці: ВАТ «РВК «Деснянська правда».

Царенко, С. та Білоус, М., 2013. Актуальні проблеми охорони та збереження пам'яток архітектури. *Містобудування та територіальне планування*, 50. Київ: КНУБА.

Рибчинський, О., 2016. Місцева громада та збереження спадщини в контексті ревіталізації ринкових площ історичних міст України. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, 42. Київ: КНУБА.

Державний стандарт України, 2016. ДСТУ Б Б.2.2-2-10:2016 *Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування*. Київ: Мінрегіон.

Вечерський, В., 2019. Охорона культурної спадщини в історичних містах. *Сіверщина в історії України. Наукове видання*, 12. Глухів – Київ: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК.

Державні будівельні норми, 2019. ДБН Б.2.2-12:2019 *Планування і забудова територій*. Київ: Мінрегіон.

References

- Bevz, M., 2004. *Metodolohichni osnovy zberezhenia ta reheneratsii zapovidnykh arkhitekturnykh kompleksiv istorychnykh mist (na prykladi Zakhidnoi Ukrainy)*. Avtoref. dys. doktora arkhitektury. Kharkiv : Kharkivskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet budivnytstva i arkhitektury. [in Ukraine]
- Istoryko-mistobudivni doslidzhennia Kyieva*, 2011. Kyiv: Feniks. [in Ukraine]
- Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny*, 2011. Chernihiv: VAT «RVK «Desnianska pravda». [in Ukraine]
- Tsarenko, S. and Bilous, M., 2013. Aktualni problemy okhorony ta zberezhenia pamiatok arkhitektury. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*, 50. Kyiv: KNUBA. [in Ukraine]
- Rybchynskiy, O., 2016. Mistseva hromada ta zberezhenia spadshchyny v konteksti revitalizatsii rynkovykh ploshch istorychnykh mist Ukrainy. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*, 42. Kyiv: KNUBA. [in Ukraine]
- Derzhavnyi standart Ukrainy, 2016. DSTU B B.2.2-2-10:2016 *Sklad ta zmist naukovo-proektnoi dokumentatsii shchodo vyznachennia mezh i rezhymiv vykorystannia zon okhorony pamiatok arkhitektury ta mistobuduvannia*. Kyiv: Minrehion. [in Ukraine]
- Vecherskyi, V., 2019. Okhorona kulturnoi spadshchyny v istorychnykh mistakh. *Sivershchyna v istorii Ukrainy. Naukove vydannia*, 12. Hlukhiv – Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy ta UTOPIK.
- Derzhavni budivelni normy, 2019. DBN B.2.2-12:2019 *Planuvannia i zabudova terytorii*. Kyiv: Minrehion. [in Ukraine]

Victor Vechersky

PhD. in Architecture,

Head of the Department of Architectural and Urban Heritage,

Institute for Cultural Heritage, Kyiv

e-mail: vechersky.v@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5221-3556

PRESERVATION OF THE HISTORICAL URBAN ENVIRONMENT CAPTIVED OF OLD MISTAKES

© Vechersky V., 2022

The article is devoted to the analysis of the current situation with the preservation and regeneration of the historic urban environment. The means and procedures used for this are analyzed. It is concluded that this area has significantly degraded over the past 20 years. This manifested itself in the fact that now the historical and architectural reference plan remains in fact the only document that protects the traditional nature of the historic city environment. As a fixation document, not a regulatory one, the historical-architectural reference plan does not actually perform this function. There is a return to the archaic - to an inefficient and long-rejected discrete approach to the protection of each individual monument, which is a fundamental mistake.

The most important practical measures are the development of historical and architectural reference plans and projects of protected areas. They have practical meaning only in a complex and in a single sequence, when the results of the historical and architectural reference plan are embodied in the

design of protected areas and research and design documentation to determine the boundaries and modes of use of historic sites. Only a full set of these works, carried out consistently and in a short time (1-2 years), a single interdisciplinary group of experts, can ensure the effectiveness of urban protection of cultural heritage and traditional environment.

In urban planning documentation - master plans and detailed plans of historical cities - historical and architectural reference plans, boundaries of historical areas and protection zones are a basis for project decisions to ensure the protection of immovable cultural heritage, planning and construction.

The practice of urban planning in historic cities poses new challenges, to solve which it is necessary to update the regulatory framework. In this sense, the most difficult group of problems is the identification and preservation of landmarks, ie areas recognized as landscape monuments (so-called cultural landscape), as well as urban monuments. It is also necessary to develop separate regulations (or supplement existing ones) to ensure the preservation of architectural and urban heritage in rural areas and outside settlements, as this issue has its own specifics and today is effectively addressed only in the case of a state historical and cultural reserve.

It is proposed to develop a comprehensive territorial approach to the preservation of the entire immovable cultural heritage of the city and the traditional nature of its environment as a single spatial system.

Keywords: *historical city, cultural heritage monument, traditional nature of the environment, historical and architectural reference plan.*